

Mirades sobre el paisatge pladurgellenc

Francesc Foguet i Boreu

Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM: Diversos textos del segle XVI al XX permeten de reflexionar sobre la configuració del paisatge del Pla d'Urgell des d'una doble perspectiva. D'una banda, l'impacte de la terra i la gent en els viatgers o visitants que van trepitjar ocasionalment aquesta contrada o en els escriptors nadius o foranis que en van deixar testimoniatge. De l'altra, la icona de la riquesa material que es deriva d'un territori que, del final del segle XIX ençà, és conegut per la puixança i el dinamisme econòmics. Després d'inaugurar-se el Canal d'Urgell el 1862 i coincidint amb el moviment de la Renaixença, la plana començà a ser esguardada amb uns ulls específicament literaris. De la icona del "graner" es passà a la de l'"aigua". D'una terra de secà, a una de regadiu. Emprengué, d'aquesta manera, una cursa trepidant, enduta pel mite fal·laç del progrés indefinit.

PARAULES CLAU: Pla d'Urgell, paisatge, literatura, Canal d'Urgell

ABSTRACT: Several documents dated from the 16th to the 20th century allow us to reflect on Pla d'Urgell's landscape from a double perspective. On the one hand, the impact that this land and its population had either on voyagers or visitors who came across this territory and on local or foreign writers which left written evidence of this reality. On the other hand, these texts have become an icon of this territory's wealth, as since the late 19th century this has been an area renowned for its economic dynamism and vigour.

After Urgell Canal's first watering in 1862 and coinciding with Catalan Renaixença, this plain became the object of a specifically literary gaze: the barn icon turned into a water one; rainfed landscape, into an irrigated one. The territory was set forth to a frenetic journey, inspired by the misleading myth of indefinite progress.

KEYWORDS: Pla d'Urgell, landscape, literature, Urgell Canal

El paisatge, com a bé comú que posa cara i ulls a la pròpia Història, determina el caràcter i és efecte directe i símptoma de la responsabilitat de construir un país.

Miquel de PALOL, *Meditacions des de Catalunya*, Barcelona, Columna, 2011, p. 244.

La comarca del Pla d'Urgell és un territori que malauradament no ha tingut gaire requesta a l'hora de configurar un lloc literari amb potencial simbòlic i identitari. Només cal comparar-lo amb el poder evocador de què gaudeixen, en el món de les lletres, la Plana de Vic (Jacint Verdaguer), la Plana de l'Empordà (Josep Pla) o totes dues (Maria Àngels Anglada), sense oblidar altres indrets reals o imaginaris com ara Sinera (Salvador Espriu), les Terres de l'Ebre (Sebastià Juan Arbó), Barcelona (Mercè Rodoreda), Sueca (Joan Fuster), Roda de Ter (Miquel Martí i Pol), Mequinensa (Jesús Moncada) o Andratx-Mallorca (Baltasar Porcel), per posar alguns exemples. Com apuntava el novel·lista Emili Teixidor, els escriptors trien sovint un paisatge per la significació simbòlica que té, de manera que aquest representa als ulls de qui el mira, i l'escriptor no fa res més que afegir-hi la mirada; la visió del món de l'escriptor enriqueix, doncs, el paisatge, crea llocs i els transforma.¹

El paisatge pot considerar-se com un territori viscut, envers el qual els humans se situen com si en fossin actors. Al seu torn, el territori pot concebre's com un paisatge representat, en què els humans n'esdevenen espectadors.² No hi ha paisatge, en tot cas, sense mirada. O mirades. La relació entre l'home i el paisatge no deixa de ser, en realitat, recíproca: el primer modifica el segon, però el segon també omple de contingut i historicitat el primer. S'escriu

¹ E. TEIXIDOR, "Memòria: cosmos i paisatge", dins *Literatura, territori i identitat. La gestió del patrimoni literari a debat*, Girona, Xarxa del Patrimoni Literari Català, Curbet, 2011, p. 21-41.

² E. TURRI, *Il paesaggio come teatro. Dal territorio vissuto al territorio rappresentato*, Venècia, Marsilio, 1998.

i es llegeix, fet i fet, des d'algun lloc. En conseqüència, el paisatge esdevé la suma de la "configuració morfològica" d'un espai, d'un "lloc", però també dels seus "continguts culturals" i de la seva "imatge".³ Precisament, de la condició cultural i de la superposició d'imatges, se'n deriven una identificació, una història i una memòria col·lectives.⁴ Més enllà del fet geogràfic, d'altra part, el concepte de paisatge pot entendre's també com una escriptura —i, per tant, una lectura— cultural i vital del territori.⁵

Al llarg del temps, diversos espectadors del paisatge del Pla d'Urgell n'han configurat una visió determinada, una mirada concreta que no ha transcendit els segles, sinó que més aviat sembla haver dormit el son dels justos. Sense que hàgim pretès de fer una recerca exhaustiva, hem triat un conjunt de textos, de procedència diversa i sovint molt desconeguts per la bibliografia sobre la comarca, que ens permetin de reflexionar a propòsit de la configuració del paisatge pladurgellenc. Sobretot, a partir de dues perspectives: per un costat, l'impacte del paisatge en els viatgers o visitants que van trepitjar de manera ocasional aquesta contrada o en els escriptors que el van escriure des de dins o des de fora del territori; per l'altre, la

icona de la riquesa material que es deriva d'una terra que, des del tombant del segle XIX al XX, és coneguda per la seva puixança i dinamisme econòmics.⁶

L'IMPACTE DEL PAISATGE

Resulta difícil de trobar testimonis que, en segles reculats, escrivissin sobre el paisatge del que avui coneixem com a Pla d'Urgell. Dels viatgers estrangers que, per raons diverses, visitaren aquests rodals, un dels més antics de què tenim constància és el del diplomàtic venecià Andrea Navagero (1483-1529), que va embarcar a Gènova rumb a Barcelona, el març de 1525, amb l'objectiu de prendre possessió del càrrec d'ambaixador de la República de Venècia en la cort espanyola de Carles V. De Barcelona, els dies 15 i 16 de maig de 1525, viatjà a Cervera i, d'aquesta ciutat, a Lleida, passant per la plana. A *Viaggio fatto in Spagna et in Francia* (1563), anotà meticulosament les mesures itineràries amb què es valorava la durada del trajecte: de Mollerussa a Lleida, per exemple, calculava que hi havia tres llegües (18 milles).⁷

Pocs anys després, en un viatge que féu de Ba-

³ E. MARTÍNEZ DE PISÓN, *Miradas sobre el paisaje*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2009, p. 35-37.

⁴ Vegeu I. ALDOMÀ i R. PUJADES, *El Pla d'Urgell com a unitat territorial. Una identitat comarcal*, Mollerussa, Mancomunitat de Municipis del Pla d'Urgell, 1987, p. 139-162.

⁵ MARTÍNEZ DE PISÓN, *Miradas sobre el paisaje*, p. 69. Vegeu, des de l'òptica de la geografia socioeconòmica, I. ALDOMÀ BUIXADÉ, "Pla d'Urgell, identitat i projecte", *Mascaçà*, núm. 3 (2012), p. 9-17.

⁶ Tota una altra perspectiva oferiria l'estudi del "patrimoni espiritual" de la comarca en relació amb la literatura popular. El culte a la Mare de Déu de les Sogues arrenca de començament del segle XVI en què, segons el linyolenc Enric Arderiu i Valls, la devoció que generà s'engrandí durant els segles XVII i XVIII, mercès als pares trinitaris, els quals "amb les seues predicacions i bon zel contribuïren extraordinàriament a donar a conèixer pels pobles de la rodalia la Mare de Déu de les Sogues i a augmentar son culte i esplendor" (E. ARDERIU, "De la vellúria. Bellví. Les Sogues", *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, núm. 2, febrer de 1908, p. 7). Un dels testimonis d'aquesta unció mariana és el devotíssim *Jardín de María plantado en el Principado de Catalunya* (1657), del frare dominic, natural de Girona, Narcís Camós, un inventari minuciós dels llocs de culte que dedicava també un capítol a la patrona del Pla (N. CAMÓS, "De la imagen de Nuestra Señora de las Sogas", dins *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña. El Bisbat d'Urgell*, Tremp, Garsineu, 1992, p. 93-100). Segons Camós, la devoció i l'afecte que els fidels dispensaven a la Mare de Déu de les Sogues es feia evident en el fet que els oriünds de pobles com ara Barbens, Castellnou de Seana, Golmés, Linyola, Miralcamp, Mollerussa, el Palau o, entre d'altres, Vilanova de Bellpuig la visitaven constumament amb motiu de la segona festa de Pasqua, la de les flors, o en altres avinenteses o necessitats més immediates. Valeri Serra i Boldú traçà la història exhaustiva de la devoció que la plana de l'Urgell professà a la marededéu bellvissenca a *La Virgen de les Sogues, patrona de Urgel. Relación històrica de la devoción que ha procesado la llanura de Urgel a tan santa imagen*, Lleida, Impremta Mariana, 1902. El folklorista pladurgellenc arrencava la seva crònica des dels orígens mítics i arribava fins a l'època coetània, tot posant èmfasi en les vicissituds que patí el culte marià —especialment durant la Guerra del Francès—, en les festes, aplecs i processons que originà entre els crèduls habitants de la plana i, naturalment, en les pregàries i les cançons que inspirà en el poble menut. Val a dir que la devoció mariana disposà encara de més mostres populars, de resultats literaris més aviat discrets, tal com prova el primer volum d'*El trovador de la Mare de Déu*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007 [primera edició el 1960], p. 17-46, del mestre d'escola Joan Benet Petit (Barbens 1890-Barcelona 1968). S'hi apleguen, en aquest sentit, les composicions que es consagraren a diverses marededéus trobades als pobles d'Ivars d'Urgell (dita la de l'Horta), Bellví (la de les Sogues) o Vila-sana (la de la Cabeza).

⁷ Antologat a J. GARCÍA MERCADAL (cur.), *Viajes de extranjeros por España y Portugal. Desde los tiempos más remotos hasta comienzos del siglo XX*, vol. 2, Salamanca, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, 1999, p. 15-16.

dajoz a Milà el 1542, el canonge i erudit portuguès Gaspar Barreiros (final del segle XV-1574) també circulà per alguns dels pobles —aleshores molt poc habitats— del futur Pla d'Urgell, tal com deixà cons-tància a *Chorographia* (1559), en què remarcà les distàncies que separaven alguns dels pobles pladurgellencs: de Bell-lloc, una població amb trenta veïns, a Sidamon, hi havia mitja llegua; de Sidamon a Mollerussa, una altra mitja; de Mollerussa a Golmés, tots dos indrets eren llogarets de molts pocs veïns, també mitja, i de Golmés a Bellpuig, dues llegües.⁸

No serà fins al segle XVIII que la plana de l'Urgell serà vista amb uns ulls diferents, que anaven més enllà de considerar-la un mer lloc de pas, un camí ral, sense cap relleu distintiu. El provençal Jean-François Peyron (1748-1784), també diplomàtic, es limità a anomenar “les belles plaines” de l'Urgell, de costat de les de Tarragona o de Vic, en la seva obra *Nouveau voyage en Espagne fait en 1777 et 1778* (1783).⁹ No gaire més tard, durant el trajecte de Barcelona a Lleida pel “camino real”, l'il·lustrat valencià Antonio Ponz (1725-1792) ressaltà, en el seu monumental *Viaje a España* (1788), el fet que el Pla d'Urgell “abunda de granos” i també de vi exquisit.¹⁰ Un altre diplomàtic, el francès Jean-François de Bourgoing (1748-1811) féu una breu al·lusió, a *Nouveau voyage en Espagne ou tableau de l'état actuel de cette monarchie* (1789), a la plana de l'Urgell com la més fèrtil en cereals de Catalunya.¹¹

A mitjan del segle XIX, de tota la plana, començà a despuntar Mollerussa d'entre els pobles de més relleu, de costat de Bellvís i Linyola. El polític basc Pascual Madoz, en el seu *Diccionario geográfico-es-*

tadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar (1845-1850), va dedicar l'entrada següent a la futura capital comarcal:

Lugar con ayuntamiento en la provincia y partido judicial de Lérida (5 horas), audiencia territorial y capitanía general de Barcelona (29), diócesis de Solsona (18). Situado en el llano de Urgel en medio de la carretera de Madrid a Barcelona: le combaten los vientos del Sur, Este y Oeste, y el clima es bastante extremado así en verano como en invierno, y escaso de aguas. Se compone de 80 casas que forman 3 calles sin empedrar y una plaza, escuela de primeras letras concurrida por 18 o 20 niños, cuyo maestro percibe la dotación de 1.000 reales. De los fondos del presupuesto municipal, iglesia parroquial (San Jaime) de segundo ascenso, y servida por un cura párroco de provisión del diocesano, y una capilla dedicada a San Isidro: hay también algunos pozos en casas particulares, y una balsa en estado de abandono de cuyas aguas se sirven los vecinos para sus necesidades domésticas: el cementerio se encuentra hacia el Norte a medio cuarto de hora bien situado. Confina el término por el Norte con el del Palau y Fondarella; Este el de Golmés; Sur el de Miralcamp; y Oeste el de Fondarella. El terreno es seco, pero muy feracísimo en tiempo de lluvias: pasa por una de las tres calles del pueblo la carretera general de Madrid a Barcelona en muy buen estado; habiendo además otros caminos que dirigen a los pueblos circunvecinos. La correspondencia se recibe diariamente de las administraciones de Lérida y Cervera, por medio del conductor general que deja y toma paquetes. Productos: trigo, cebada, aceite y vino; cría poco ganado lanar, y aun menos número el mular y caballar; y caza de cogujadas y escasas perdices. Industria: alguna arriería, un molino aceitero con 2 prensas y un horno de cocer pan de que se utiliza todo el pueblo. Comercio: la importación de los artículos que les faltan y exportación de mucho trigo y cebada. Población: 62 vecinos, 380 almas. Riqueza imponible: 91,608. Contribución: el 14'48 por 100 de esta riqueza.¹²

⁸ J. GARCÍA MERCADAL, *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, vol. 2, p. 189.

⁹ J.-F. PEYRON, *Nouveau voyage en Espagne fait en 1777 et 1778*, Londres, P. Elmsly, 1783, p. 32.

¹⁰ A. PONZ, *Viaje de España*, 4. *Trata de Cataluña, Aragón, La Mancha y Andalucía*, tomos XIV-XVIII, Madrid, Aguilar, 1988, p. 105-106. Itinerari [regularitzem els topònims mal escrits]: “salí de Cervera [...]; pasé por Tàrrega, distante dos horas de aquella ciudad, en cuya villa hice poca detención; de allí fui a Mollerussa, cuatro horas distante, y se pasa por Vilagrassa, Bellpuig y Golmés. [...] Desde Mollerussa a Lérida hay cuatro horas de camino, continuando por el llano de Urgel, muy bien cultivado, como ya se dijo, y se atraviesan los lugares de Vallfogona y Bell-lloc, descubriéndose algunos otros, como son Sidamon, Fondarella, Palau, Alamús, etcétera, y algunos caseríos, particularmente cerca de Lérida” (p. 108 i 124).

¹¹ J. GARCÍA MERCADAL, *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, vol. 5, p. 567. Podríem reportar també el testimoni dels viatgers Francisco de Zamora al seu *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (1788) i Alexandre de Laborde a *Itinéraire descriptif de l'Espagne, et tableau élémentaire des différents branches de l'administration et de l'industrie de le royaume* (1809), però ja són a bastament citats a ALDOMÀ i PUJADES, *El Pla d'Urgell com a unitat territorial*, p. 140-143.

¹² P. MADDOZ, *Artículos sobre el Principat de Catalunya, Andorra i zona de parla catalana del Regne d'Aragó al “Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar”*, pròleg d'Antoni Pladevall, Barcelona, Curial, 1985. Dedicà, a més, sengles entrades força extenses a Bellvís i a Linyola.

En la seva *Crónica de la provincia de Lérida* (1868), l'historiador Enric Blanch i Sisó classificava els pobles de l'actual Pla d'Urgell segons la seva adscripció als partits judicials i enllestia la crònica amb un apunt curiós sobre la manera de ser dels lleidatans, en què caldria incloure també, atenent els paràmetres vuitcentistes, els homes i les dones de les terres pladurgellenques:

Los leridanos son extremo laboriosos, sobrios, robustos, ágiles para toda clase de faenas, constantes en sus propósitos, perseverantes en la amistad, aunque tardos para sentirla y entusiastas defensores de su libertad e independencia. Entregados de continuo al trabajo, sus costumbres son por lo general muy morigeradas, debiéndose indudablemente a esto los frecuentes casos de longevidad que se observan entre los naturales de esta provincia, especialmente en los de la montaña. Entre estas cualidades suelen mezclarse la dureza de carácter, aspereza en la expresión, y un espíritu provincial bastante marcado, como sucede en todos los pueblos de Cataluña. El traje característico de este país, si bien varía en algunos puntos de la provincia, puede fijarse para los hombres en calzón corto de pana, media azul, alpargatas, faja, chaleco y chaqueta corta, manta al hombro y gorro de lana morado de mucha manga o pañuelo ceñido. Las mujeres visten con gracia zagalejo algo corto, jubón ceñido, con mangas que dejan descubierta la mitad del brazo, la cual cubren en invierno con manguitos de punto de seda o lana negra sujetos con una grande hebilla, alpargatas, redecilla en la cabeza, en algunas partes, y pañuelo o capucha negra en otras, especialmente para asistir a los oficios divinos.¹³

Des de final del segle XIX, després d'inaugurar-se el Canal d'Urgell el 1862 i coincidint amb el moviment de la Renaixença, el Pla d'Urgell començà a ser esguardat amb uns ulls específicament literaris. Poetes i escriptors el cantaren com a paisatge literari i ho feren definint una sèrie de *topoi*. Entre aquests, dominava la visió d'una plana molt freda, boirosa i glaçada a l'hivern. El poema "Lo Canal d'Urgell" (1878), d'Artur Gallard, de ressons verdaguerians, i la narració "Una truita amb bledes" (1893), de Jacint M. Capella, d'influències vic-torhuguesques, en serien una bona mostra:

Negrenca boira en l'horitzó es destaca,
erma és la plana, és aplomat lo cel,
lo llop udola, lo mastí vigila,
de por tremolen los manyacs anyells.

Quan la hivernada va glaçant la plana
i el sol besant-la va fonent la neu,
l'aigua escorrent-se pel crestell que troba
omple la gola del desert torrent.¹⁴

Lo paisatge es desenrotllava davant nostre amb sos camps de blat i ordi, vinyes i erms. Pocs arbres trencaven aquella monòtona planúria, aixecant al cel ses despullades branques. Solament l'olivera i un que altre pi tenien fullatge.¹⁵

En les primeres dècades del segle XX, el paisatge del Pla d'Urgell va prendre encara més relleu com a paisatge escrit. Alguns literats de renom l'incorporaren amb naturalitat com a matèria de les seves especulacions literàries. El lleidatà Joan Santamaria, per exemple, a les seves *Visions de Catalunya* (1927), establia un símil sorprenent entre la plana d'Urgell i Andalusia:

Si aneu a l'Urgell, per onsevulla que ho feu, tant per la banda de Tàrraga, com per la de Balaguer o per la de les Borges, en desembocar al pla us semblarà, si fa no fa, que entreu a Andalusia. Tot ajuda a la il·lusió: el panorama fulgurant, el joc del cel, les perspectives dilatades, la simplicitat dels tons decoratius, la sensualitat pastosa de l'ambient, la calda que enardeix la terra, les fileres de pollanques, d'albes i de moreres, altes i esveltes, que voregen la cursa tortuosa dels canals, l'arquitectura dels pobles, la silueta fina i gràcil dels campanars, la blancor detonant de les cases, les clavellineres ufanes i roges que es baden com un riol a les finestres, les boles molsudes de les alfàbregues que enverdeixen els balcons, la figura bonica i vincladissa de les dones, el posat oriental dels homes, tots vius, aldufers i escaiguts, i, finalment, el so de la parla, que repica en l'aire com un cascavell de plata.

L'Urgell...? Vida i dolçor. No hi heu estat mai? Doncs, és una terra inflada d'afany, i de força, llisa com un mirall, font de delícies i tot l'any endiumenjada.¹⁶

¹³ E. BLANCH, *Crónica de la provincia de Lérida*, Madrid, Rubio, Grilo y Vitturi, 1868, p. 63.

¹⁴ A. GALLARD, "Lo Canal d'Urgell", dins *Jocs Florals de Barcelona. Any XX de llur restauració*, Barcelona, La Renaixença, 1878, p. 125. Anys a venir, els extrems climatològics de la comarca –molta calor a l'estiu, molt de fred a l'hivern– eren també destacats per Joan d'Agramunt en la seva visió de Mollerussa: "Si hi aneu ara, en aquest temps en què l'estiu comença a davallar per la corba que el durà a la mort, quan la terra apareix com en certa lassitud, torrada de sol, sentireu una mena d'olor de cosa que madura, lentament, de quelcom que s'ensucra per a les diades de tardor i d'hivern. Mollerussa té un contrallum daurat i suavíssim, amb una claredat especial, i un ablaniment cordial, que us guanya tot. / Després hi ha les grans jornades, quan l'hivern ja ha estès pertot arreu els seus freds" (J. d'AGRAMUNT, "Aspectes de Mollerussa i Tàrraga. Visió de Mollerussa", *La Veu de Catalunya*, 29 d'agost de 1928, p. 3).

¹⁵ J. M. CAPELLA, "Una truita amb bledes", *La Renaixença*, núm. 40-42 (1893), p. 625-632.

¹⁶ J. SANTAMARIA, *Visions de Catalunya*, vol. 1, Barcelona, Selecta, 1954 [1a edició: 1927], p. 198-204.

Després de considerar com a Pla d'Urgell "la clotada que rega el canal", el folklorista Valeri Serra i Boldú a l'*Àlbum meravella* (1929) insistia en el canvi produït d'"un paratge trist i basardós, pobre i sense vida", en el passat, a un altre de "ric i fèrtil", en el present, a causa de la transformació provocada per l'arribada de les aigües canalitzades.¹⁷ El mateix any 1929, el periodista de Bellmunt d'Urgell Domènec Pallerola exposava, en un article al diari *La Publicitat*, la vista que oferiria el paisatge del Pla, percebut des del seu poble natal:

La cinta frondosa del Canal d'Urgell, fecundant una terra tenyida de verd, ribetejada de sàlzers i fileres d'arbres fruiters i oliverars, plena de les clapes daurades dels camps de blat i les pissarres groguenques dels rostolls; tota una llocada de poblets ajocats per la plana i de masies escampades per ci per lla guardant una planta exuberant; i, avall, lluny, un infinit meravellós, ple de tots els matisos i de totes les incomparables coloracions de la naturalesa.¹⁸

En plena República, en un article al prestigiós setmanari *Mirador*, un altre periodista, en aquest cas nascut a Juneda, Miquel Capdevila, esguardava el conjunt de les terres urgellenques com si fossin "un jardí" on s'alternaven o se simultaniaven "l'alfals, els cereals, els vímets, la remolatxa de sucre, el tabac, les hortalisses, la vinya, els ametllers, les oliveres i tota classe de fruiterars"; i també les veia com una "planura esmaltada per tots els tons de la blancor floreal de la primavera, del verd multiforme de l'estiu, del groc canviant de la tardor i del verd esblaimat damunt del fons moradenc de l'hivern", si bé opinava que, de Mi-

ralcamp enllà, calia parlar de l'"Urgell de Dalt, on darrere la cortina d'una petita serra s'estenen les viles florides de Mollerussa, Linyola, Bellpuig, etcètera, etcètera".¹⁹

Contemporàniament, el Pla d'Urgell ha atret la mirada d'escriptors de renom, com ara Josep Maria Espinàs, Josep Pla o Josep Vallverdú, entre d'altres, que l'han sabut descriure amb adjectivació precisa i frases escaients.²⁰ A *Ciutats de Catalunya* (1956), Espinàs caracteritzava el perfil del paisatge de la plana com un seguit d'ondulacions "harmòniques i continuades".²¹ O, uns quants anys més tard, a *Festa Major* (1969), resumia la importància atorgada a un dels seus elements cabdals: "L'aigua és aquí la vida, i l'aigua duu el nom de l'Urgell".²² Pla definia aquest tros de món, a *Guia de Catalunya* (1971), com "el gran llençol agrari que agafa també territoris de la Noguera, de les Garrigues i del Segrià".²³ A *Proses de Ponent* (1970), Vallverdú constata que, "en la imaginació de la gent", la plana era "sinònim de terra ubèrrima, verdejant i fèrtil".²⁴

Naturalment, no hi podrien mancar les excel·lents pàgines que l'arbequí Vidal Vidal dedicà al Pla d'Urgell a *Les rutes de Ponent* (1987).²⁵ Ni tampoc les que, des de Castellnou estant, hi ha consagrat Francesc Pascual, una de les plomes més solvents, que n'ha edificat mites o n'ha desemmascarat febleses d'una manera més persistent, sobretot en els seus llibres *El clot de l'aigua* (2002), *Perfum d'Alfàbrega* (2004) i *Els arbres perduts* (2008), o en la seva contribució a *Lleida màgica. Paisatges i sabors de la Terra Ferma* (2006). Un botó de mostra:

¹⁷ V. SERRA I BOLDÚ, "El Pla d'Urgell", dins *Àlbum meravella. Llibre de bel·leses naturals i artístiques de Catalunya*, vol. 2, dirigit per Pere Pujol i Casademont, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1929, p. 272-276. Tres anys abans, en un article a *La Vanguardia*, el mateix Serra i Boldú es feia ressò de la imatge desèrtica del Pla, accentuada per la manca d'arbres: "Le oí decir un día al naturalista Odón de Buen que, examinando fotografías del desierto del Sahara y de ciertos parajes del país de Urgel, se prestaban a confusión por la común carencia de arbolado. Efectivamente, hasta después de mucho tiempo de gozar del beneficio de los riegos, no se ha dado el Urgel a plantar árboles. Su cultivo único era el de los cereales, hasta el punto que a principios del siglo XVII se pensó convertir el país en granero de España mediante la construcción del canal" (V. SERRA Y BOLDÚ, "Ambiente Rural", *La Vanguardia*, 7 de març de 1926, p. 7).

¹⁸ D. de BELLMUNT [Domènec PALLEROLA], "L'espia d'Urgell", *La Publicitat*, 17 d'agost de 1929, p. 1.

¹⁹ M. CAPDEVILA, "Els regadius de l'Urgell", *Mirador*, núm. 330 (13 de juny de 1935), p. 3.

²⁰ Vegeu J. CAMPS I F. FOGUET, "Cartografia, cànon i patrimoni literaris al Pla d'Urgell", *Mascaçà*, núm. 1 (2010), p. 17-30.

²¹ J. M. ESPINÀS, *Ciutats de Catalunya*, vol. 1, Barcelona, Selecta, 1956, p. 161-162.

²² J. M. ESPINÀS, *Festa Major*, Barcelona, Destino, 1969, p. 163-177.

²³ J. PLA, *Guia de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1971, p. 194-199.

²⁴ J. VALLVERDÚ, *Proses de Ponent*, Barcelona, Destino, 1970, p. 31-46.

²⁵ V. VIDAL, *Les rutes de Ponent. I. L'oració dels perduts*, Lleida, Edicions de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, 1987, p. 19-38 (sobre el Pla d'Urgell), 47-49 (sobre el Castell del Remei), 54-56 (sobre l'estany d'Ivars) o 60-65 (sobre Mollerussa).

Aquesta terra nostra és una ratlla de verds de diferents intensitats, estesa als peus del firmament com una manta esponjosa. Tot és cel en aquest país, una immensitat de cel que no s'acaba.²⁶

Aquest país, clot d'una plana ubèrrima com Déu no n'ha fet altra, és climàticament extrem i despietat. Els hiverns duren nou mesos en comptes dels sis que els toquen: amb boires, gebres i constipats que escurcen la talla. Els estius, que haurien de gaudir del mig any restant, no s'allarguen decentment més enllà de tres mesos atrafegats, carregats de presses i exigències agrícoles, d'una intensitat de foc que rosteix a qui s'encanta.²⁷

L'esclat lluminós del Pla d'Urgell, amb cultius verds i abundosos el fa inconfusible, vestint-lo d'una aparença agrícola lluminosa, que no s'adiu del tot amb la realitat interna, si tenim present que el percentatge d'homes i dones que es dedica a les feines del camp, d'ocupació principal –fins i tot en el complement ramader que ha intentat anivellar les butxaques–, és cada dia més escàs. [...]

Antigament –cent cinquanta anys enllà–, el Pla d'Urgell (i tota la plana!) era conegut popularment com el Clot del Dimoni. Ho deuria ser ja que hi havia poca aigua i el sol hi bat sense contenció, i a Ponent hi plou quan els altres ja han omplert la bassa. Actualment és el jardí de cultiu regat més important de Catalunya –segurament, també el més desconegut–, d'una vibrant i ufanosa verdor, amb milions de fruiters, afilerats disciplinadament, mantes molsudes d'alfals ben brotat, panissars de lluc arrogant –poc cultiu de cereal, en aquests moments–, pinzellant el paisatge d'una efervescència llampant, de neguit encomanadís. [...] El Pla d'Urgell ofereix les postes de sol més impressionants que es puguin contemplar enlloc, ja que a l'horitzó no hi troba cap entrebanc en la decantació, i aprofita l'avantatge fins als extrems de claror, amagant-se mandrós enllà de la franja lineal dels plans del Segre, proporcionant imatges i matisos de colors d'incalculable bellesa.²⁸

És terrible el sol vivificador en aquesta terra de Nostre Senyor, especialment a l'estiu, quan se'ns hi enganxa els tres mesos de precepte i un parell més de mal-

portar. Marca, sens dubte, la nostra característica climatològica, sobresortint i específica, que de passada ens il·lustra: la plana d'Urgell és un esclat lluminós, de rabiosa insistència.²⁹

LA ICONA DE LA RIQUESA MATERIAL

Com estudià l'historiador John Huxtable Elliott a *La revolta catalana, 1598-1640* (1963), el Pla d'Urgell al segle XVII esdevenia "el graner de Catalunya", fins al punt que una collita abundant podia mantenir el Principat tres anys, "però a l'hora de la veritat la manca de pluja i la llunyania de la comarca reduïen en gran manera la seva valor potencial".³⁰ En aquest sentit, no deixa de ser simptomàtic de les penúries que passaven les poques ànimes que malvivien al Pla d'Urgell el document *Acte de contrició i memorial de penes. Segona part. Dels treballs i de la misèria que es pateix en la Plana d'Urgell, any 1754*, en què una veu anònima clamava misericòrdia a les altures en favor dels "pobres d'Urgell" perquè s'apiadessin de les seves penes, provocades per la sequera i la manca de collites.³¹ La situació era desoladora: la gent del Pla d'Urgell havia d'emigrar a Barcelona, fugint de la fam, la malaltia i la misèria; els pagesos no podien sembrar perquè els arrendadors no els donaven llavor o es trobaven endeutats fins al coll; les donzelles pobres corrien el perill de caure en la prostitució; els capellans i els rics d'alguns pobles no tenien cap gest de solidaritat per ajudar-los a pal·liar la fam...

A final del segle XIX, la irrupció del Canal d'Urgell canvià gairebé completament la fesomia de la plana.³² Si la icona del "graner" definia el territori pladurgellenc abans de l'arribada de les aigües, un cop aquestes van irrigar la futura comarca la icona

²⁶ F. PASCUAL, *El clot de l'aigua*, Lleida, Pagès, 2002, p. 120-121 i 181-183.

²⁷ F. PASCUAL, *Perfum d'alfàbrega*, Lleida, Pagès, 2004, p. 67-68 i 80-81.

²⁸ F. PASCUAL, "El Pla d'Urgell", dins *Lleida màgica. Paisatges i sabors de la Terra Ferma*, Lleida, Diputació de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, 2006, p. 173-175.

²⁹ F. PASCUAL, *Els arbres perduts*, Lleida, Pagès, 2008, p. 121-122. Més anecdòticament, a *Tronxo, m'hi torno* (1994), Josep M. Ballarín recrea el poble d'Utxafava (l'actual Vila-sana) i ofereix la seva visió particular del Pla d'Urgell: "la Plana [era] una estesa sense fites, sense relleixos, obrint-se als quatre vents, amb el ritme dels pollancre vora la secla, i els trossos amb perers de llimonera i maçaners de golden, alfals i sembradures de regadiu. / A posta de sol, la tarda era quieta. Déu meu, aquelles postes de sol vermellejant. Úniques al món". Citem de J. M. BALLARÍN, *Tronxo, m'hi torno*, Barcelona, Club Editor, 1994, p. 91.

³⁰ J. H. ELLIOTT, *La revolta catalana, 1598-1640*, traducció de Josep Vallverdú, Barcelona, Vicens-Vives, 1966, p. 24.

³¹ N'hi ha un exemplar a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (B. 1754 8 op. 1). Reproduït fragmentàriament a J. TORRES I GROS, *Història de Bellpuig dins el Principat de Catalunya*, Bellpuig, Saladrigues, 1980, p. 90-92.

³² Sobre el Canal d'Urgell, vegeu J. MATEU, J. RIPOLL i J. VALLVERDÚ, *El tresor dels Canals d'Urgell. L'aigua com a factor transformador d'un territori*, Lleida, Pagès, 1996.

més reiterada era la del Canal i tot el ventall de metonímies, metàfores o símlis derivats. “Avui, la imatge de l’Urgell va lligada amb la imatge del Canal”, sintetitzava Josep Maria Espinàs a *Les comarques del Principat* (1978).³³ Un segle abans, al seu poema *Lo Canal d’Urgell* (1878), dedicat precisament a la societat del Canal d’Urgell, Artur Gallard cantava la força transformadora del progrés:

Desert i pobre en altre temps te veia
avui tes forces al Progrés les deus.
Ta glòria creix, ardida Catalunya,
tu has fet, oh Pàtria, lo Canal d’Urgell.³⁴

No obstant això, l’arribada del Canal d’Urgell no fou pas un camí de roses, sinó que estigué plena de moltes dificultats i problemes.³⁵ Un dels “pamflets” més curiosos sobre la problemàtica que, a final del segle XIX, havia d’afrontar el Pla d’Urgell és *El llano de Urgel. Su pasado, su presente y su porvenir. Bosquejo* (1879), de José Tonijuan.³⁶ En aquest volumet de caràcter vindicatiu, adreçat sobretot a conscienciar els pagesos, Tonijuan constata que “el llano de Urgel, ya por su extensión, ya por la bondad de su terreno, es la campiña más fértil de Cataluña”.³⁷ Apel·lant també al progrés, el seu propòsit era demostrar el potencial que tenia la comarca després de la construcció del Canal. Si des de temps immemorials els seus habitants havien patit moltes dificultats de supervivència, la vinguda de l’aigua tampoc no havia aconseguit satisfer totes les necessitats, a causa, fonamentalment, de la manca de desguassos

per a les terres i la situació catastròfica a què abocà la imprevisió a l’hora d’estudiar les conseqüències que tindria el regadiu.³⁸ A parer seu, la fertilitat del Pla d’Urgell produiria una riquesa immensa i ajudaria milers de famílies, si es cultivés com feien els mil·lars camps de la Península (per exemple, l’horta de València); és per això que demanava al govern de l’Estat que invertís en la millora de les condicions de vida de la plana.

D’una terra seca a una de regada era, sigui com vulgui, la transformació més gran que a final del segle XIX es produí a la plana. “Lo treball de l’home ha convertit lo Pla d’Urgell, de sec i erm que abans era, en un vertader enllaçat de canals per al regadiu”, afirmava el 1897 el geòleg Norbert Font i Sagué en la seva “Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya”.³⁹ En el volum dedicat a les terres lleidatanes de la *Geografia general de Catalunya* (1908-1918), el geògraf de la Pobla de Segur Ceferí Rocafort subratllava que les “comarques naturals” conegudes per Pla d’Urgell, a més del conreu de l’olivera, eren fortes en la producció de cereals.⁴⁰ D’ací venia justament el qualificatiu de “graner de Catalunya” amb què eren coneguts aquests verals.

Des d’una visió nostàlgica del Pla d’Urgell, el folklorista Valeri Serra i Boldú lamentava, a *Urgell i ses costums: les cançons de ronda* (1900), que el progrés material no se secundés amb un de “moral”, tot i que confiava que “lo ben arrelades que hi estan les bones costums adeturaran les ponentades que podrien desfigurar-lo”.⁴¹ Al seu entendre, l’arribada de les aigües del Canal d’Urgell havia transformat els

³³ J. M. ESPINÀS, “Urgell”, dins *Les comarques del Principat*, amb gravats de Jaume Pla, Barcelona, Blume, 1978, p. 153-157.

³⁴ A. GALLARD, “Lo Canal d’Urgell”, p. 127.

³⁵ Se’n fa ressò l’esplèndida novel·la de Francesc Puigpelat *Els llops* (Barcelona, Proa, 2005), en la qual també s’al·ludeix a la plana de l’Urgell com el “Clot de l’Infern” (cf. les p. 71-72 i 108-110). De fet, el cançoner popular disposa d’una cobla molt popular, la *Cançó del pagès*, que reflecteix les angúnies dels pagesos —sempre amb l’ai al cor— per la collita de cereals. Vegeu V. SERRA I BOLDÚ, “Folklore del Pla d’Urgell”, *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida*, núm. 1-3 (gener-març de 1910), p. 8-10.

³⁶ J. TONIJUÁN, *El llano de Urgel. Su pasado, su presente y su porvenir*. Bosquejo, edició a cura de Josep M. Gasset, Fondarella, Palestra, 1987 [primera edició: 1879].

³⁷ J. TONIJUÁN, *El llano de Urgel*, p. 7.

³⁸ De cara a l’avenir, Tonijuan suggeria una sèrie de reformes indispensables: millora de les comunicacions terrestres —proposava fins i tot construir un tramvia—, conreu de cultius més avinents, implementació d’adobs especialitzats, constitució d’una Societat Protectora —incloïa un projecte d’estatuts— amb l’objectiu principal de “dar vida real y positiva al Llano de Urgel, emancipando la clase desgraciada que anda miserablemente sobre la tierra sin la seguridad del pan para su alimento” (J. TONIJUÁN, *El llano de Urgel*, p. 72).

³⁹ N. FONT I SAGUÉ, “Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya” dins *Jocs Florals de Barcelona. Any XXXIX de llur restauració*, Barcelona, La Renaixença, 1897, p. 426.

⁴⁰ C. ROCAFORT, *Geografia general de Catalunya. Província de Lleida*, dirigida per Francesc Carreras i Candi, Barcelona, Albert Martín, 1908-1918, p. 60.

⁴¹ V. SERRA I BOLDÚ, *Urgell i ses costums: les cançons de ronda*, Lleida, Estampa de T. Susany, 1900, p. 3-4.

costums i la tradició de la plana i havia conduït la seva gent a concebre erròniament el progrés, enduts per una “voracidad cosmopolita” assimilada amb presses i malament.⁴² De tota manera, malgrat que el teixit de séquies i ramals que la solcaven podia fer-ho pensar, el progrés no havia convertit la plana d’Urgell, tal com apuntava el 1910 el propietari agrícola Pere Roca Cabedo, en un “rico vergel”, atès que s’havien comès errors importants en el desenvolupament de la zona:

Recordemos lo que era el Urgel antes del canal. Una extensa llanura que habría sido fértil de no ser seca en exceso y esparcida por ella una población a las faenas del campo dedicada. En cada pueblo uno o dos caserones para los grandes propietarios y unas cuantas casuchas para los demás dependientes o aparceros de aquéllos. En relación con esto, una misérrima agricultura que pretendía inútilmente compensar lo poco intenso de los cultivos con la gran extensión de terreno cultivado. Como única cosecha, el trigo; como único apero el anacrónico arado romano; como únicas labores un superficial arañado del suelo. Abonos, ninguno y, salvo las cortas épocas de siembra y recolección, por todo trabajo un mahometano vagar, engendrador de malas costumbres. Fríos intensos todos los inviernos; calor excesivo y extrema sequía todos los veranos; el hambre algunas veces y la miseria siempre. Tal es el cuadro que parecerá sombrío, pero que es fiel imagen de la realidad; cerca, muy cerca de Urgel está la Litera que resta allí cual viviente reflejo de lo que el Urgel fuera.

A esta población se le puso un día el agua en el borde de sus campos y, abandonándosela a sus propias fuerzas, se quiso que con sólo el esfuerzo de su inteligencia, forjada en el yunque de una rutina secular y contando por todo recurso con una pobreza rayana en la indigencia, convirtiera en jardín aquel erial, como si bastara para ello la tierra que poseían, el agua que se les proporcionaba y el tiempo que transcurría; cual si la riqueza de un país pudiera improvisarse y no se necesitara para tal objeto grandes dotes de inteligencia, no menores esfuerzos de voluntad y, sobre todo tratándose de un cambio de cultivo de tierras, grandes sumas de dinero.

El resultado fué el único que podía esperarse. El agua, tan anhelada, más que para regar, sirvió para inun-

dar los campos; bien pronto aquella llanura quedó convertida en infecta charca y, el paludismo, lógica secuela de todo aquello, acabó –inutilizando brazos y consumiendo las escasas reservas metálicas– de sumir al país en la más cruel y espantosa miseria.

Era preciso obrar para que no se malograra todo en sus comienzos y se pusieron manos a la obra. A fuerza de no pequeños sacrificios fueron saneándose los terrenos y pudo salirse de aquel estado de cosas. La primera imprevisión nacida de la ignorancia en achaques de riegos costó cara al país (y a la Sociedad concesionaria del canal); pero la situación aparentó por el pronto despejada y, aunque con algún retraso, podía emprenderse de nuevo la reconstitución de la riqueza agrícola y la marcha hacia el objetivo que no era otra, como sabemos, que el desarrollo de la potencia productiva de aquellas tierras, poniéndolas a contribución por medio del riego a cuyo afecto se contaba con el elemento indispensable: el agua del canal.⁴³

Del conjunt de la plana d’Urgell, Mollerussa era la població que va atènyer en les primeres dècades del segle una prosperitat extraordinària, com deixà constància Rocafort en la seva descripció geogràfica del territori.⁴⁴ Serra i Boldú situava, al seu torn, la futura capital com el “punt de reunió de molts pobles de la comarca que hi van als mercats setmanals i a les fires que celebra cada mes, i als molts afers que porta en si l’administració d’aigües del canal, puix que, a Mollerussa, hi ha posat les oficines la Junta Constructora del Canal i el Sindicat General de Rec”.⁴⁵ Diversos articles publicats a la premsa catalana dels anys vint i trenta del segle XX refermaven, també, aquesta visió d’una Mollerussa i, per extensió, d’una plana regada —com indica Josep Pla en la darrera citació— dotades d’un gran dinamisme socioeconòmic:

Hem caminat, lentament, pels seus carrers. Els seus carrers són amonjoïats de tot de cases de comerç i d’indústria, la producció vessa per totes les portes, l’afany del treball es veu dominar ací i allà, cadascú és agullonat per la noble emulació de fer les seves coses més ben fetes. És una emulació que fineix en una concurrència d’energies salutífera per al progrés de la població.

⁴² V. SERRA Y BOLDÚ, “Ambiente Rural”, p. 7.

⁴³ P. ROCA CABEDO, *El problema de los riegos en el Canal de Urgel*, pròleg de José Zulueta, Barcelona, Pedro Ortega, 1910, p. 1. Una dècada i escaig després, l’any 1924, el director de Serveis Tècnics d’Agricultura, Claudi Sala i Pons, advertia encara a *La Vanguardia*: “A fe que es uno de los más bellos paisajes que podemos admirar los catalanes el que nos ofrecen estos llanos del Urgel. / Regados por las aguas del Segre, cuyo acceso hasta tierras poco ha incultas facilita el canal, presentan en esta época una vegetación espléndida, encanto de los viajeros, riqueza del país. / Pero, ¡ay! que los frutos de la tierra nos los disputan encarnizadamente los elementos naturales y las plantas y animales parásitos” (C. SALA Y PONS, “Por tierras leridanas”, *La Vanguardia*, 6 de juliol de 1924, p. 12).

⁴⁴ C. ROCAFORT, *Geografía general de Catalunya*, p. 171-174

⁴⁵ V. SERRA I BOLDÚ, “El Pla d’Urgell”, dins *Àlbum meravella*, p. 272-276.

Mollerussa era ahir un nom desconegut per a molts; avui és ben conegut a la contrada i ben fora d'ella. Mollerussa, que ahir semblava a molts un simple poblet que tira i fa la viu-viu, avui àdhuc als més distrets, apareix com un centre poderós en agricultura, indústria i comerç. Mollerussa ha crescut. Mollerussa s'embeleix. De deu o dotze anys ençà, diuen que la seva embranzida és singularment notadora. Mollerussa alimenta grans magatzems, i els productes del país hi tenen bones reserves. Mollerussa s'engrandeix perquè els seus fills l'estimen i s'estimen a si mateixos. Aquest és el secret de la seva florida situació.⁴⁶

Poques poblacions trobaríem a Catalunya que, en el decurs d'unes poques dècades, haguessin canviat d'una manera tan radical i completa llurs trets característics com ha fet Mollerussa de cinquanta anys ençà. Població sense historial digne d'esment, ha sabut, amb el propi esforç, situar-se dignament al front de la bella i justament ponderada comarca del Pla d'Urgell, de la qual és considerada Perla i Regina.⁴⁷

Situats en el cor de la bella plana d'Urgell, ofereixen els nostres camps tots els vins, cereals, olis, llegums, hortalisses, fruites i farratges de més estima en el mercat agrícola.⁴⁸

La transformació profunda de les terres de Lleida es deu a aquelles velles i sempre renovades il·lusions de l'aigua. Al voltant de Lleida [...] es reguen avui unes dues-centes mil hectàrees. És l'obra del canal de Catalunya i Aragó. I no serem pas nosaltres qui neguem que això ha estat cosa complicada. La transformació d'un país de secà en un país de regadiu és un dels fenòmens més complexos i difícils que poden contemplar-se. Les terres de Lleida han passat per tota mena de dificultats, però llur esdevenidor va lligat a l'aigua.

Als anys quaranta del segle XX, persistia encara la idea d'una Mollerussa rutilant que semblava que guanyés la partida al progrés perenne. "Mollerussa, anomenada amb justícia la perla d'Urgell, pot prendre's per exemple de poblacions que, en pocs anys, han progressat vertiginosament", anotava Tomàs

Caballé i Clos a *Un segle de Catalunya* (1947).⁵⁰ No era tan sols Mollerussa, sinó el conjunt de la plana d'Urgell que era vista per l'agramuntí Enric Brufau, el 1945, des de l'enyor de l'exili francès, com una terra que de ser "pobra, trista i poc poblada" s'havia convertit en "una mena d'Amèrica": "a poc a poc la cara de la Plana d'Urgell, resseca i polsosa, esdevenia grassa i somrient, exhuberant. Era l'esclat de l'horta amb cants d'ocells, amb ombres fresques, amb molsa humida, amb lliris d'aigua i l'herba tendra de les ribes i les fulles verdes dels arbres es lliuraven fàcils a la marinada".⁵¹ Molt més pragmàtic, en la seva *Guia de Catalunya* (1971), Josep Pla adjectivava el Pla d'Urgell com "un bon país, consolidat, estable, ric".⁵²

A la dècada dels noranta del segle passat, quan la comarca del Pla d'Urgell ja feia cinc anys que era una realitat, Josep Vallverdú havia de rendir-se a l'evidència, malgrat els recels que havia expressat sobre la seva creació: "Pocs exemples tan eloqüents trobaríem com el de la comarca del Pla d'Urgell del desenvolupament accelerat propi dels anys cinquanta ençà".⁵³ La constitució oficial el 1988 de la comarca es féu a partir de la segregació de pobles que havien pertangut fins aleshores al Segrià, l'Urgell, la Noguera i les Garrigues, en una mena d'encreuament d'antigues pertinences que, capitanejades pel dinamisme de Mollerussa, atorgava una singularitat a la dialèctica entre tradició i modernitat en el camí de l'autolegitimació.⁵⁴ Vint-i-cinc anys després del seu bateig oficial, la crisi que ha delmat tan profundament els diversos sectors socioeconòmics dels Països Catalans ha sumit també Mollerussa i el Pla d'Urgell en l'estat de xoc, fins a l'extrem que, de cop i volta, sembla que s'ha trencat el mite del progrés indefinit.

⁴⁶ P., "Aspectes de la Segarra i el Pla d'Urgell. L'esforç de Mollerussa", *La Veu de Catalunya*, 27 de juliol de 1929, p. 4.

⁴⁷ I. CUBERES I COSTA, "Mollerussa a través dels anys", *El Matí*, 30 de novembre de 1932, p. 11.

⁴⁸ J. CULLERÉ MASPONS, "Mollerussa agrícola", *La Veu de Catalunya*, 3 de setembre de 1932, p. 7.

⁴⁹ J. PLA, "El Pla Nacional d'Obres Hidràuliques", *La Veu de Catalunya*, 28 de març de 1934, p. 12-13, reproduït, amb l'esmena de la primera frase (que passa a ser significativament "la transformació extraordinària de la plana d'Urgell a Lleida"), a *Cròniques parlamentàries* (1933-1934), Barcelona, Destino, 1982, p. 643.

⁵⁰ T. CABALLÉ I CLOS, *Un segle de Catalunya*, Barcelona, Freixinet, 1947, p. 425-426.

⁵¹ E. BRUFAU, *L'Urgell. Poesies*, il·lustracions de Lucien Andrieu, Montauban, Publicacions del Casal Català de Montauban, 1945, p. 11-12.

⁵² J. PLA, *Guia de Catalunya*, Barcelona, Destino, 1971, p. 194-199.

⁵³ J. VALLVERDÚ, "Pròleg" dins I. ALDOMÀ i R. PUJADAS, *El Pla d'Urgell. Dinamisme agroalimentari i diversificació industrial i terciària*, (Barcelona, Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1993, p. VII-X.

⁵⁴ Vegeu F. FOGUET I BOREU, "El naixement de la comarca del Pla d'Urgell", *Mascaçà*, núm. 2 (2011), p. 9-27.

UN APUNT FINAL

El 2010, l'Observatori del Paisatge de Catalunya va publicar *Les Terres de Lleida. Catàleg de paisatge*, que analitzava els "trets distintius" de la unitat "Plana d'urgell".⁵⁵ Al marge de la caracterització dels elements naturals i humans, de l'evolució històrica, de l'organització i la dinàmica actual, de l'expressió artística i dels valors d'aquesta "unitat de paisatge", el *catàleg* té un gran interès perquè, per primer cop, amb uns criteris i una metodologia universals, avalua les "amenaces" i les "oportunitats" del paisatge, n'enumera els objectius de qualitat i n'ofereix un ventall d'accions de millora, aplicables a bona

part de la comarca oficial. A la superposició de mirades de polítics, historiadors, geògrafs, literats, periodistes, etcètera, se n'hi suma una altra de —diquem-ne— científica i, alhora, prospectiva. Vist des del 2012, de tota manera, l'impacte més important en el paisatge pladurgellenc del segle XXI és, molt probablement, la recuperació, el 2005, de l'estany d'Ivars i Vila-sana, dessecat als anys cinquanta d'una manera ignominiosa. No tan sols perquè esdevé un espai d'un gran valor biogeogràfic i un notable potencial de "turisme ecològic", sinó també perquè s'erigeix, per a bé o per a mal, en una magnífica metàfora de la reversibilitat de la història i de la capacitat transformadora de la voluntat humana.

⁵⁵ J. NOGUÉ i P. SALA (coord.), *Les Terres de Lleida. Catàleg de paisatge*, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, 2010, p. 454-469. Vegeu també, sobre la necessitat d'incorporar el paisatge en les polítiques públiques, J. NOGUÉ, *Paisatge, territori i societat civil*, València, Tres i Quatre, 2010.